

Zygmunt Bauman

Retrotopya

Türkçesi: Ali Karatay

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Nostalji Çağı 9

BİRİNCİ BÖLÜM

Hobbes'a Dönüş mü?..... 21

İKİNCİ BÖLÜM

Kabileye Dönüş 53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Eşitsizliğe Dönüş 87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ana Rahmine Dönüş 119

SONUÇ

Değişim İçin Geleceğe Bakmak 151

Giriş: Nostalji Çağı

Belki unutmuşsunuzdur diye hatırlatayım: 1940'ların başlarında yazdığı "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler"inde, Paul Klee'nin 1920 tarihli *Angelus Novus* (sonradan verilen isimle "Tarih Meleği") resminin verdiği mesaj hakkında Walter Benjamin şunları söylemek zorunda hissetmişti:

Tarih Meleği'nin yüzü geçmişe dönüktür. Bizim bir olaylar zinciri olarak algıladığımız şeyde, Tarih Meleği tek bir felaket görür: enkaz yığıp duran ve yığıldığı bu enkazı ayaklarının önüne fırlatan bir felaket. Tarih Meleği kalmak ister; kalıp ölüyü diriltmek, paramparça edilmiş olanı bütünleştirmek ister. Fakat cennetten doğru bir fırtına esmektedir; ve bu fırtına meleği kanatlarından öyle şiddetli bir şekilde yakalar ki, onları artık kapatamaz. Önündeki enkaz yığını gökyüzüne doğru büyürken, fırtına onu karşı konulamaz bir şekilde, sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru iter. Bu fırtına "ilerleme" dediğimiz şeydir.

Benjamin'in resme dair akıllı almaz derinlikteki ve gerçekten emsalsiz kavrayışını kayda geçirişinden neredeyse bir yüzyıl sonra, Klee'nin çizimine yakından bakan birisi, Tarih Meleği'ni yine uçuş halindeyken yakalayacaktır. Fakat bakanın dikkatini, belki de en fazla, meleğin yön değiştirenken, tam da bir U dönüşünün ortasında resmedilmiş olması çekecektir: Yüzü geçmişten geleceğe dönmekte, kanatları bu sefer muhayyel, öngörülen ve peşinen korkulan geleceğin cehenneminden –muhtemelen yıkıntıların arasına düşüp kaybedildikten sonra geriye dönük olarak tahayyül edildiği kadarıyla– geçmişin cennetine doğru esen fırtına tarafından geriye doğru itilmektedir; yine de kanatları, tıpkı daha önce olduğu gibi, o kadar güçlü bir fırtınayla baskılanmaktadır "ki melek artık kanatlarını kapatamamaktadır."

Buradan resimde geçmiş ve geleceğin –Benjamin’in ifade ettiği gibi– Klee tarafından 100 yıl önce listelenmiş kendilerine has meziyet ve kusurlarını değiş tokuş etme sürecinde yakalandığı sonucu çıkarılabilir. Artık borçlu tarafındaki şey gelecektir, güvenilmezliği ve yönetilemezliği nedeniyle ilkin kınandıktan sonra boyunduruk altına alınma zamanı gelmiş gibi görünmektedir. Ve alacaklı tarafına yazılma sırası artık geçmişindir – (gerçekten ya da varsayımsal olarak) hâlâ özgür bir seçim alanı olma hasebiyle ve hâlâ itibarını yitirmemiş umuda yapılan yatırımla hak edilmiş bir alacak.

*

Nostalji –Harvard’da Slav Dili Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat profesörü olan Svetlana Boym’un ifade ettiği gibi¹ “bir kaybolmuşluk ve yerinden edilmişlik hissi, fakat aynı zamanda kişinin kendi fantezisiyle kurduğu aşk ilişkisidir” (s. xiii). 17. yüzyılda kesin olarak tedavi edilebilir bir hastalık olarak görülürken (mesela İsviçreli doktorlar tedavi için afyon, sülük tedavisi ve bir dağ gezisi önerirdi), “21. yüzyılda, önceki yılların bu gelip geçici hastalığı, umarsız bir medeni hale dönüştü. 20. yüzyıl bir fütüristik ütopyayla başladı, nostaljiyle bitti” (s. xiv). Boym günümüzün “küresel nostalji salgını[na], kolektif hafızaya sahip bir komüniteye duyulan duygusal özlem, parçalanmış bir dünyada sürekliliğe duyulan özlem” teşhisini koyar ve bu salgına “hızlandırılmış hayat ritimleri ve tarihsel altüst oluşlar çağında bir savunma mekanizması” olarak bakmayı önerir (agy.). Bu “savunma mekanizması” esas olarak, “günümüzün birçok güçlü ideolojisinin merkezinde yer alan ideal evi yeniden inşa etme vaadine” dayanır ve bizi duygusal bağlanmaya karşı eleştirel yaklaşımı terk etmeye sevk eder ve Boym bizi, “Nostaljinin tehlikesi, gerçek ev ile hayali evi birbirine karıştırma eğiliminde olmasında yatar” diye uyarır (s. xvi). Son olarak, bu tehlikeleri nerede arayıp –büyük ihtimalle de– bulacağımız hususunda bir ipucu sunar: nostaljinin “restoratif” çeşitliliğinde. Bu çeşitlilik “ulusal semboller ve mitlere dönüş, bazen

1 Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, Basic Books 2001 [Türkçesi: *Nostaljinin Geleceği*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis, 2009].

de bir komplo teorisinin yerine yenisini koymak yoluyla tüm dünya çapında modern karşıtı tarihsel mit üretimine girişen ve bütün dünyada görülen milli ve milliyetçi uyanışların” bir karakteristiğidir. (s. 41)

Şu kadarını söyleyeyim ki, nostalji “başka bir yer” ile kurulmuş oldukça geniş bir duygusal ilişki ailesinin bir üyesidir yalnızca. Bu tür bir sevgi ilişkisi (ve dolayısıyla Boym’un günümüz “küresel nostalji salgını”nda tespit ettiği bütün ayartmalar ve tuzaklar), en azından insani seçimlerin *ihtiyari niteliğinin* keşfedildiği –tam olarak tespiti güç– uğraktan beri insanlık durumunun endemik ve ayrılmaz parçaları olmuşlardır; ya da daha kesin olarak söylersek, insan davranışının bir seçim meselesinden başka bir şey olmadığı ve olamayacağı ve (doğal yansıtma mekanizması hariç neredeyse her şey itibarıyla) halihazırdaki dünyanın –geçmiş, bugün ve gelecekteki– sayısız mümkün dünyalardan yalnızca biri olduğunun keşfedilmesinden beri böyledirler. Tarihin bayrak yarışında, “küresel nostalji salgını”, yavaş ama yine de durdurulamaz bir şekilde küreselleşen “ilerleme çılgınlığı salgını”ndan bayrağı devralmıştır.

Gelgelelim yarış kesintisiz bir şekilde devam ediyor. Yön değiştirebilir, hatta parkur değiştirebilir, fakat durmaz. Kafka bizi yöneten ve muhtemelen sonsuza kadar da yönetmeye devam edecek olan bu içsel, bastırılmaz ve tatmin edilemez ihtiyacı kelimelere dökmeye çalışmıştı:

Bir trompet sesi duydum ve uşağıma bunun ne olduğunu sordum. Hiçbir şey bilmiyordu, hiçbir şey duymamıştı. Beni kapıda durdurup sordu: “Efendi nereye gidiyor?” “Bilmiyorum,” dedim, “sadece buradan başka bir yere, sadece buradan başka bir yere. Buradan başka bir yere, hepsi bu, gideceğim yere varabilmemin tek yolu bu.” “Öyleyse gideceğiniz yeri biliyorsunuz?” diye sordu uşağım. “Evet,” diye yanıtladım, “şimdi söyledim ya sana, buradan başka bir yer, gideceğim yer budur.”²

*

2 Franz Kafka, “The Departure”, *The Collected Short Stories of Franz Kafka* içinde, der. Nahum N. Glatzer, Penguin 1988, s. 449 (çev. Tania and James Stern).

Thomas More'un insanlığın bin yıllık cennete dönüş ya da cenneti bu dünyada inşa etme düşüne "Ütopya" adını vermesinden beş yüzyıl sonra, ikili bir yadsımanın oluşturduğu bir Hegelci üçlü daha döngüsünü tamamlamaya yaklaşmış durumda. More'dan beri bir *topos*'a (bilge ve iyicil bir hükümdarın yönetimi altında olan sabit bir yer – bir polis, bir kent, bir egemen devlet) bağlanmış olan insanlığın mutluluğu tasavvurlarının belirli bir *topos*'la bağının kesilip bireyselleştirilmesinden, özelleştirilmesinden ve kişiselleştirilmesinden (salyangoz yuvaları modelini izleyerek insan bireylerinden oluşan "alt kompartımanlara devredilmesinden" [*subsidiarized*]) sonra, şimdi, tam da cesurca ve hemen hemen başarıyla yadsımaya giriştikleri şey tarafından yadsınma sırası bu ikili yadsımaya geldi. More tarzı ütopyanın bu ikili yadsımasından (bu ütopyanın reddini yeniden diriliş takip etmiştir) bugünlerde "retrotopyalar" doğuyor: iki kuşak önceki atası gibi henüz doğmamış ve dolayısıyla var olmayan geleceğe bağlı olmak yerine, kaybolmuş/çalınmış/ terk edilmiş fakat tamamen ölmemiş geçmişte kâin vizyonlar:

İrlandalı şair Oscar Wilde Bolluk Ülkesi'ne varmak için gözümüzü bir kez daha uzak ufuklara dikmemiz ve yelkenleri yeniden açmamız gerektiğini söyler. "İlerleme, ütopyaların hayata geçirilmesidir," diye yazmıştı Wilde. Fakat uzak ufuklar boşluk olarak duruyor. Bolluk Ülkesi sisle örtülmüştür. Fakat tam da bu zengin, güvenli ve sağlıklı varoluşa anlam yüklemeye tarihsel görevine girişmemiz gereken bir zamanda, bunu yapmak yerine ütopyayı mezara gömdük. Ütopyanın yerini alacak yeni bir düşünce yok, zira sahip olduğumuzdan daha iyi bir dünyayı tahayyül edemiyoruz. Öyle ki zengin ülkelerdeki insanlar, ülkeden ülkeye yüzde 53'ten (Avusturalya) yüzde 90'a (Fransa) değişen oranlarda, çocukların *daha* yoksul olacağına inanıyor.

Rutger Bregman 2016 tarihli son kitabı *Utopia for Realists: The Case for a Universal Basic Income, Open Borders, and a 15-hour Workweek*'te [Realistler için Ütopya: Genel Vatandaşlık Geliri, Açık Sınırlar ve 15 Saat Haftalık Çalışma] bunları söylüyor.

"İlerleme" fikrinin ve hayat şartlarını iyileştirme uğraşının özelleşmesi/bireyselleşmesi, iktidarlar tarafından özgürleşme (yani tabiiyet ilişkisi ve disiplinin katı gerekliliklerinden kurtuluş) olarak pazarlan-

dı ve bu iktidarların uyruklarının çoğu tarafından da bu şekilde benimsendi. Ne pahasına bir özgürleşmeyi bu? Sosyal hizmetlerden ve devlet korumasından yoksun kalmak pahasına. Bu tür özgürleşme, sayıları gittikçe artan çok sayıda yurttaş için, zararları da olan bir nimet, hatta ciddi miktarda ve gittikçe de büyüyen oranda bir musibetin karışmasıyla saflığı bozulmuş bir nimet olduğunu yavaş ama istikrarlı bir şekilde kanıtlamıştır. Kısıtlamaların neden olduğu rahatsızlıklar yerini hiç de daha az alçaltıcı, ürkütücü ve can sıkıcı olmayan ve yasal düzenin getirdiği kendine güven durumunu illaki sarsan risklere bıraktı. Mazideki uyumun sağladığı desteğin/düzeltilmelerin yokluğundan duyulan korkunun en yakın selefinin yerini daha az kahredici olmayan yetersizlik korkusu aldı. Eski korkular yavaş yavaş unutulmaya yüz tutup yerlerine yenileri derinliğine ve genişliğine büyüdükçe, yükselmenin yerini alçalma, ilerlemenin yerini ise gerileme aldı. En azından oyunun gittikçe artan sayıdaki gönülsüz piyonları yenilgiye mahkûmdu ya da kendilerini öyle hissediyorlardı. Bu durum halkı zihniyetinde ve mantalitesinde bir U dönüşü yapmaya sevk etti: İlerleme yönündeki ortak umutlarını belirsiz ve her zamankinden daha açık bir şekilde güvenilmez bir geleceğe bağlamaktan vazgeçip, belli belirsiz hatırlanan ve istikrar ve güvenilirlik atfedildiği için bir değer biçilen geçmişe yönlendirdiler. Bu U dönüşüyle birlikte, gelecek, umutların ve haklı beklentilerin doğal varoluş alanı olmaktan çıkıp, bir kâbuslar alanına dönüştürülmüştür: işlerini ve ona bağlı olan sosyal statülerini kaybetme korkusunun, evlerine ve evlerinde sahip oldukları her şeye [bankalarca] “el konulması” [*repossessed*] korkusunun, çocuklarının refah ve onun getirdiği saygınlık açısından yokuş aşağı gidişlerini ve binbir emekle öğrenip ustalaştıkları becerilerinin artık ne kadar kalmışsa piyasa değerini yitirmesini çaresizce izleme korkusunun yarattığı bir kâbuslar alanı. Geleceğe uzanan yol, tekinsiz görünen bir çürüme ve yozlaşma yolu gibi görünmeye başlıyor. Acaba geriye, geçmişe uzanan yol geleceğin her şimdiki dönüştüklerinde sebep oldukları hasarlardan arınma patikasına dönüşme şansını kaçırır mı?

Bu değişikliğin etkisi, bu kitapta ele alacağım gibi, toplumsal hayatın *her seviyesinde*, toplumsal hayattan doğan dünya görüşünde ve

bu dünya görüşünün ima ettiği ve gebe olduğu hayat stratejilerinde görünmekte ve bariz bir şekilde hissedilmektedir. Bu etkinin ulusal bütünleşmeyi ulus-üstü bir seviyeye yükseltme deneyi olarak Avrupa Birliği seviyesinde aldığı biçime dair Javier Solana'nın son teşhisi,³ nispeten küçük bir düzeltmeyle, tüm diğer seviyelerde gözlemlenebilen geçmişe dönüş eğiliminin bir röntgen görüntüsü olarak işlev görebilir. Farklı seviyeler farklı dilleri devreye sokar, fakat sonuçta bu farklı diller çarpıcı derecede benzer hikâyeleri aktarmakta kullanılır.

Solana'ya göre, "Avrupa Birliği tehlikeli bir nostalji sorunuyla karşı karşıyadır. Bu nostalji yalnızca Avrupa Birliği'nin ulusal egemenliğe sözde tecavüzünden önceki 'eski güzel günlere' bir özlemi ifade etmekle kalmıyor, milliyetçi siyasi partilerin yükselişini de körüklüyor. Avrupalı liderler ise bugünün sorunlarına dünün çözümlerini uygulama çabasına devam ediyorlar." Solana, bu noktaya neden gelindiğini, en son, en şiddetli ve en dikkat çekici kopuşlardan yola çıkarak şöyle açıklıyor:

2008 küresel finansal krizinin akabinde, AB'nin görece zayıf ekonomileri özellikle gençler arasında hızla yükselen bir işsizlikle karşı karşıya kalırken, görece daha güçlü AB ekonomileri ise sınırdaki ülkelere finansal destek vererek "dayanışma göstermek" baskısı altında kaldılar. Fakat güçlü ekonomilerin sunduğu finansal kurtarma paketleri bu paketlerin muhatabı olan ülkelerin ekonomik olarak toparlanmasını engelleyen kemer sıkma taleplerini de içeriyordu. Bu ülkelerdeki az sayıda insan bundan memnun kalırken, çoğu Avrupa'nın bütünleşmesini suçladı.

Solana bunları yalnızca bizi bir konuda uyarmak için söyler: Bu suçlamayı yüzeysel bir şekilde ele almak vahim bir hatadır ve bu hata bugünkü çıkmazın aşılmasında aranıp bulunabilecek yegâne yoldan bizi uzaklaştırma tehlikesi yaratmaktadır:

3 Javier Solana, "Europe's Dangerous Nostalgia", 25 Nisan 2016, erişim: <<https://www.project-syndicate.org/commentary/nationalism-leaves-europeans-at-risk-by-javier-solana-2016-04?barrier=accessreg>>